

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343-1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2025.21>**Б. П. Білінський***orcid.org/0009-0001-9752-4163**аспірант відділу проблем кримінальної юстиції та кримінології
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*

ГАРАНТІЇ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена необхідністю поглибленого наукового осмислення проблематики забезпечення неупередженості суду як ключової складової права на справедливий судовий розгляд у кримінальному провадженні. В сучасних умовах суспільно-політичної трансформації, воєнного стану та реформування системи правосуддя в Україні питання забезпечення безсторонності суду набуває особливої ваги. Порушення цього принципу може поставити під сумнів легітимність судових рішень і довіру до правосуддя загалом. Крім того, міжнародні стандарти, зокрема практика Європейського суду з прав людини, зобов'язують державу забезпечити як об'єктивну, так і суб'єктивну неупередженість суддів, що потребує чіткого законодавчого врегулювання та ефективних процесуальних механізмів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання гарантій неупередженості суду частково висвітлювалися у працях вітчизняних дослідників, таких як Погорецький М.А., Старенький О.С., Сиза Н.П., Гуртієва Л.М., Лукашкіна Т.В., Глинська Н.В. Однак більшість досліджень зосереджені переважно на формальних підставах для відводу судді чи процедурі автоматизованого розподілу справ. З огляду на динамічні зміни в кримінальному процесуальному законодавстві та новітні виклики у сфері правосуддя (зокрема цифровізація процесу (в тому числі Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система), вплив суспільної думки, політична турбулентність), зазначене питання вимагає додаткового наукового аналізу, систематизації підходів і вироблення практичних рекомендацій.

Мета статті. Метою дослідження є теоретико-правовий аналіз гарантій неупередженості суду в кримінальному провадженні, з урахуванням чинного кримінального процесуального законодавства, практики його застосування та міжнародних стандартів. Стаття має на меті виявити проблемні аспекти забезпечення безсторонності суду, охарактеризувати сучасні виклики у цій сфері та запропонувати напрями вдосконалення нормативно-пра-

вового регулювання та правозастосовчої практики. Методи дослідження. У дослідженні застосовувалися загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, спостереження. Використано також спеціально-юридичні методи: формально-юридичний – для аналізу норм чинного законодавства, порівняльно-правовий – для зіставлення національних та міжнародних стандартів, системний метод – для оцінки взаємозв'язку процесуальних гарантій та функціонування суду. Значну роль відіграв метод аналізу судової практики, зокрема рішень Європейського суду з прав людини та рішень національних судів в аспекті дотримання неупередженості.

Основні результати дослідження. Забезпечення неупередженості суду є фундаментальною гарантією реалізації права на справедливий судовий розгляд у кримінальному провадженні. Це право має не лише національне, а й міжнародне визнання, адже його закріплено в ключових міжнародних правозахисних актах, зокрема в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує кожному право на розгляд його справи справедливим, незалежним та безстороннім судом.

У кримінальному процесі, де вирішується питання про винуватість особи та можливість обмеження її прав і свобод, вимога неупередженості суду набуває особливого значення.

Згідно з положеннями Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), **неупередженість суду забезпечується через систему процесуальних механізмів, які мають на меті виключити будь-який внутрішній або зовнішній вплив на суддю, як під час розгляду справи, так і при формуванні складу суду.** Найбільш очевидним інструментом є інститут відводу судді (параграф 6 глави 3 КПК), а також – процедура автоматизованого розподілу справ (ст. 35 КПК), яка забезпечує визначення складу суду у випадковому порядку [1]. Проте ефективність цих механізмів на практиці є недостатньою, що зумовлює наукову потребу в аналізі проблематики неупередженості суду в реальному процесуальному контексті.

Положення ст. 75 КПК України передбачають підстави, за наявності яких суддя або слідчий суддя підлягає відводу. Окрім конкретних обставин, таких як участь судді в розгляді справи на іншому етапі провадження або наявність родинних зв'язків з учасниками справи, у п. 4 ч. 1 вказано на можливість відводу за «наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості» [1]. Саме ця норма, будучи формально гарантією неупередженості, є водночас однією з найбільш дискусійних у правозастосовчій практиці, оскільки не містить переліку або критеріїв оцінки «інших обставин», залишаючи це на розсуд суду, що розглядає питання про відвід. Така ситуація призводить до широкого поля для суб'єктивізму та неоднорідної судової практики.

Рішення Європейського суду з прав людини неодноразово підкреслювали, що безсторонність суду повинна визначатися як за суб'єктивним критерієм (внутрішня переконаність судді, що оцінюється за його поведінкою), так і за об'єктивним критерієм, який стосується зовнішніх факторів, здатних викликати сумнів у неупередженості з точки зору стороннього спостерігача. У справі «Білуха проти України» (2006, заява № 33949/02) Суд зазначив, що навіть за відсутності доказів упередженості судді, сам лише зовнішній вигляд несправедливості (*appearance of injustice*) може бути достатньою підставою для визнання порушення статті 6 Конвенції [5].

П. 2.5. «Бангалорських принципів поведінки судді», схвалених резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 р., передбачає, що суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи у тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного рішення у справі, або у тому випадку, коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви у неупередженості судді [2].

В українській судовій практиці існує тенденція до ігнорування цього об'єктивного критерію. Більшість судових ухвал щодо відмов у задоволенні заяв про відвід ґрунтуються на формулюванні нібито, що «заявник не навів доказів особистої упередженості судді», що фактично звужує поняття неупередженості до суб'єктивного розуміння. Такий підхід не узгоджується з міжнародними стандартами та сприяє правовій невизначеності. При цьому часто не враховуються системність винесення рішень не на користь певної сторони, конфлікти інтересів, особисте внутрішнє ставлення судді до учасників процесу, а також обставини, що формують у сторін обґрунтовані підозри в упередженості. Однак бувають і випадки, коли судові рішення скасовуються саме через порушення принципу неупередженості суду. Зокрема, у постанові у справі №277/599/15-к від 17 вересня 2019 року вказано

на істотне порушення процесуального закону через недотримання вимог неупередженості суду [6]. Суд зазначив, що відсутність належного розгляду заяви про відвід судді, яка містила обґрунтовані сумніви щодо його безсторонності, є достатньою підставою для скасування вироку, і як наслідок суд касаційної інстанції скасував вирок суду першої інстанції, ухвалу апеляційного суду і направив справу на новий розгляд до суду першої інстанції. Така практика демонструє серйозні структурні вади чинного механізму забезпечення неупередженості суду. Така позиція свідчить про те, що **навіть формально незначні процесуальні порушення, пов'язані з неупередженістю, мають критичне значення для оцінки справедливості розгляду.**

Крім цього, чинне процесуальне законодавство не передбачає апеляційного оскарження ухвали про відмову у відводі судді, якщо йдеться про розгляд справи по суті. Відсутність можливості апеляційного перегляду таких ухвал фактично позбавляє сторони реального інструменту захисту права на неупереджений суд. Як наслідок, сторона, яка вважає, що її справа розглядається упередженим суддею, змушена чекати остаточного рішення, щоб оскаржити його з цієї підстави, що суперечить принципу своєчасного захисту прав. Проблемною залишається і процедура автоматизованого розподілу справ, яка формально повинна забезпечити випадковість визначення складу суду. На практиці фіксуються випадки, коли програмне забезпечення застосовується формально, або є підстави вважати, що система штучно направляє справи до певних суддів. Це створює реальні ризики маніпуляцій і є серйозним фактором, що підриває довіру до судової влади. При цьому судовий контроль за дотриманням принципу випадковості у формуванні складу суду є практично відсутнім.

Також недостатньо врегульованим залишається питання самовідводу судді. Закон передбачає обов'язок судді заявити самовідвід за наявності підстав, однак на практиці така ініціатива з боку суддів є надзвичайно рідкісною. Це свідчить про слабку інституційну культуру неупередженості та потребу у запровадженні механізмів зовнішнього моніторингу, а також уніфікованих стандартів етичної поведінки суддів. У порівняльно-правовому аспекті варто зазначити, що в більшості країн Європейського Союзу існують незалежні органи або внутрішні судові структури, які розглядають питання неупередженості судді до початку розгляду справи по суті. Зокрема, у країнах Європейського Союзу такі питання, до прикладу, вирішуються окремими палатами або спеціальними комісіями. Це забезпечує додаткову об'єктивність та виключає ситуації, коли суддя сам вирішує питання про свою

неупередженість або ж інший суддя з того ж суду – без зовнішнього контролю.

Таким чином, попри наявність окремих гарантій неупередженості суду в українському кримінальному процесі, системна ефективність цих механізмів залишається обмеженою. **Серед ключових проблем** – відсутність апеляційного контролю рішень про відмову у відводі, нечітке законодавче визначення «обставин, що викликають сумнів у неупередженості», відсутність практичного застосування самовідводу, ризики маніпуляцій у системі автоматизованого розподілу справ, а також нерозвиненість національної практики тлумачення об'єктивного критерію безсторонності. У цьому контексті є потреба у формуванні єдиної доктринальної позиції, розробленні методичних рекомендацій для суддів щодо тлумачення підстав для відводу, запровадженні зовнішніх механізмів контролю неупередженості, а також вдосконаленні нормативно-правової бази з урахуванням практики ЄСПЛ та правових підходів країн ЄС.

Висновки. У процесі дослідження встановлено, що гарантії неупередженості суду мають першорядне значення для реалізації права на справедливий судовий розгляд у кримінальному провадженні. Неупередженість суду є необхідною умовою для забезпечення довіри до правосуддя, легітимності судових рішень та дотримання засадничих принципів кримінального процесу. Формально чинне кримінальне процесуальне законодавство України містить окремі положення, що мають на меті забезпечити безсторонність суду, зокрема інститут відводу судді, процедуру автоматизованого розподілу справ, а також положення щодо самовідводу. Проте, аналіз правозастосовчої практики свідчить про наявність низки проблем, які суттєво знижують ефективність цих інструментів. Зокрема, невідзначеність у формулюванні окремих норм, таких як положення про «інші обставини, які викликають сумнів у неупередженості судді», створює передумови для зловживання суддівським розсудом та нерівномірного застосування права на відвід. Відсутність ефективного механізму апеляційного оскарження ухвали про відмову у відводі обмежує можливості сторін у реалізації права на захист і порушує принцип змагальності. Крім того, встановлено, що на практиці існують серйозні виклики у забезпеченні реальної випадковості при розподілі справ між суддями, що підриває довіру до судового процесу в цілому. Поряд із цим, простежується недостатній рівень внутрішньої суддівської ініціативи щодо заявлення самовідводу у ситуаціях, коли є обґрунтовані сумніви у безсторонності. Це свідчить про

потребу формування сталої культури професійної відповідальності судді перед суспільством. Водночас, в Україні поки що не сформовано єдиного підходу до тлумачення об'єктивного критерію безсторонності суду, на якому неодноразово наголошував Європейський суд з прав людини. Таким чином, вітчизняна правозастосовна практика демонструє наявність суперечностей між декларованими стандартами неупередженості суду та їхньою реалізацією на практиці. Для усунення виявлених недоліків доцільним видається вдосконалення законодавчого регулювання у напрямі конкретизації підстав для відводу, запровадження ефективного апеляційного механізму перегляду відповідних процесуальних рішень, а також забезпечення прозорості автоматизованого розподілу справ. Водночас важливим залишається питання розвитку етичних стандартів суддівської поведінки, формування внутрішніх механізмів запобігання упередженості та імплементації кращих практик країн Європейського Союзу. Тільки за умови комплексного вирішення цих проблем можливе досягнення справжньої реалізації права на неупереджений суд у кримінальному процесі України.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 N 2006/23 – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text
3. Сиза Н. П. Склад суду у кримінальному провадженні в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2012. – Вип. 93. – С. 58–61. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_93_17
4. Гуртієва Л. М., Лукашкіна Т. В. Законний склад суду в першій інстанції у кримінальному провадженні. Слово Національної школи суддів України 2020. Вип. 3 (32). С. 133–146. – URL: <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2020-2/3-32-2020/26-arh-2020/187-zakonnij-sklad-sudu-v-pershij-instantsiji-u-kriminalnomu-provazhenni>
5. Погорєцький М.А., Старенький О.С. Безсторонність суду у кримінальному провадженні крізь призму практики Європейського суду з прав людини. «Науковий вісник УжНУ. Серія: Право» Випуск 88: частина. С. 320–328. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/50-2.pdf>
6. Рішення Європейського суду з прав людини від 09 листопада 2006 року у справі Справа «Білуха проти України» Заява №33949/02 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-171904%22%7D>
7. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 вересня 2019 року у справі №277/599/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84481833>

Анотація

Білінський Б. П. Гарантії неупередженості складу суду в кримінальному провадженні. – Стаття.

У статті розглядається інститут неупередженості суду як базова гарантія справедливого судового розгляду у кримінальному провадженні. Акцентується увага на тому, що в умовах реформування судової системи України, запровадження цифрових технологій у судочинство та зростання суспільного запиту на справедливість, питання забезпечення безсторонності суду набуває особливої актуальності. Аналізується нормативне регулювання принципу неупередженості у національному кримінальному процесуальному законодавстві, зокрема інститут відводу судді, процедура автоматизованого розподілу справ, самовідвід, а також підстави, що викликають сумнів у неупередженості судді. Окрема увага приділяється суб'єктивному та об'єктивному критеріям оцінки неупередженості, які закріплені в практиці Європейського суду з прав людини. Проаналізовано основні недоліки чинного механізму забезпечення неупередженості, серед яких: відсутність апеляційного перегляду ухвал про відмову у відводі, нечіткість критеріїв оцінки обставин, що викликають сумнів у безсторонності судді, формальне застосування процедури автоматизованого розподілу справ, відсутність належної суддівської культури у сфері самовідводу. У роботі наводяться приклади рішень національних судів, зокрема Верховного Суду, а також прецеденти ЄСПЛ, в яких порушення принципу неупередженості призвело до скасування судових рішень. Наголошено на необхідності гармонізації національної правозастосовної практики з міжнародними стандартами. У статті запропоновано конкретні шляхи вдосконалення кримінального процесуального законодавства: запровадження апеляційного перегляду рішень щодо відводів, деталізація підстав для відводу в КПК України, створення механізмів зовнішнього контролю за формуванням складу суду, розвиток етичної культури суддів та впровадження практик, поширених у країнах Європейського Союзу. Робота базується на системному аналізі норм КПК України, судової практики, а також на компаративному дослідженні міжнародного досвіду. Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу до вдосконалення механізмів забезпечення неупередженості суду як умови ефективного функціонування правосуддя в демократичній державі.

Ключові слова: неупередженість суду, склад суду, справедливий судовий розгляд, відвід судді, самовідвід, автоматизований розподіл справ, Європейський суд з прав людини, кримінальне провадження, КПК України, суддівська етика.

Summary

Bilinskyi B. P. Guarantees of judicial impartiality in criminal proceedings. – Article.

This article examines the institution of judicial impartiality as a fundamental guarantee of a fair trial in criminal proceedings. The author emphasizes that in the context of judicial reform in Ukraine, the introduction of digital technologies into the judiciary, and growing public demand for justice, the issue of ensuring court impartiality has become particularly relevant. The article analyzes the legal regulation of the principle of impartiality in national criminal procedural law, particularly the institution of judicial recusal, the procedure for automated case assignment, judicial self-recusal, and grounds that may cast doubt on a judge's impartiality. Special attention is paid to the subjective and objective criteria for assessing impartiality, as established in the case law of the European Court of Human Rights. The study identifies key shortcomings of the current mechanism for ensuring impartiality, including the lack of appellate review of rulings denying recusal motions, vague criteria for assessing circumstances that raise doubts about a judge's impartiality, the formal application of the automated case assignment procedure, and the lack of a proper judicial culture of self-recusal. The article provides examples of decisions by national courts, including the Supreme Court of Ukraine, as well as ECtHR precedents, where violations of the principle of impartiality led to the annulment of court decisions. The need to harmonize national judicial practice with international standards is emphasized. The article proposes specific ways to improve Ukraine's criminal procedural legislation: introducing appellate review of recusal-related rulings, clarifying the grounds for recusal in the Criminal Procedure Code of Ukraine, establishing mechanisms for external oversight of court composition, developing a judicial ethical culture, and implementing practices common in European Union countries. The research is based on a systematic analysis of CPC provisions, court practice, and a comparative study of international experience. The author concludes that a comprehensive approach to improving the mechanisms for ensuring judicial impartiality is essential for the effective functioning of justice in a democratic state.

Key words: judicial impartiality, composition of the court, fair trial, judge recusal, self-recusal, automated case assignment, European Court of Human Rights, criminal proceedings, Criminal Procedure Code of Ukraine, judicial ethics.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 24.12.2025